

Die uw jeugd vernieuwt als die van een arend

De Reformatie

Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven

Seksverslaving

Hoe zou u reageren als uw zoon of uw man op een dag uit zijn kamer kwam met een lege, bloedende oogkas? Verschrikt vraag je: 'Wat is er gebeurt ...?' Het flitst door je heen: 'Heeft hij een ongeluk met een scherp voorwerp gehad?' Nee, zegt hij, het was geen ongeluk, maar opzet. En in zijn open hand houdt hij de oogbol, wit in rood. Jezus heeft toch gezegd: 'als je oog je tot zonde verleidt, ruk het uit!' Dat heeft hij toen maar gedaan... Met de punt van de schaar. Want, ja, hij had het wéér gedaan, die zonde. Maar nu is het voorbij!

E.A. de Boer ■

In dit nummer

<i>Kerkelijk leven</i> - E.A. de Boer	
Seksverslaving	913
<i>Meditatief</i> - H.P. Dam	
Van eeuwigheid tot eeuwigheid	917
<i>Wandelen met God</i> - B. Luiten	
Wachten op God	918
<i>Achtergronden</i> - H. Veldman	
Van rechtzinnig tot vrijzinnig (VII)	920
<i>Redactioneel</i> - P.W. van de Kamp	
Het grensgebied van de kerk	925
<i>Uit de kerken</i>	928
<i>Voetnoten</i> - B. Kamphuis	
CGKv?	929
<i>Synode impressies</i> - L.E. Leeftink	
Katholiek gereformeerd - dat willen we zijn!	930

'Als uw oog ...'

Een bizarre uitleg van Jezus' woorden? Ik kan er niets aan doen, maar dit is wel het beeld dat de woorden van de Meester bij mij oproepen. Hij zegt het. Ik denk er alleen op door: hoe zou het gaan als we deden wat Hij letterlijk zegt? Daarom denk ik nog even verder door.

Het kwellende van zonde en verslaving is: je walgt van jezelf, maar je kunt er niet buiten. Je vraagt om vergeving, maar weet: ik kan het niet laten. Ken je hem? Herken je hem? Die man of jongen die weer in zijn eenzame zonde gevallen is? Hij heeft z'n ogen uitgekeken naar het naakt en de seks. De spanning steeg totdat hij zichzelf bevredigd had. Maar nadat de kick is weggevoerd, komt de walging over zichzelf als een golf gal in zijn keel omhoog. Hij laat zich door zijn moeie knieën laten zakken en schreeuwt zijn zonde uit. Hij roept God aan, maar ook weer niet. Hij zou door de grond willen zakken, zodat God hem niet ziet. En hij zichzelf niet hoeft te zien.

Hij grijpt z'n bijbeltje. Die valt open bij Matteüs 18. Over 'wie één van deze kleinen die in Mij geloven, verleidt'. Hij leest verder tot dat scherpe woord van Jezus zelf: 'Brenge je oog je op de verkeerde weg, ruk het dan uit en werp het weg; je kunt beter met één oog het leven binnengaan dan in het bezit van twee ogen in

het vuur van de Gehenna geworpen worden' (Mt. 18:9). Vertwijfeld pakt hij de schaar en steekt toe. Uit de ene oogkas lopen tranen, uit de andere bloed.

'... u tot zonde verleidt'

Nee, ik heb nog nooit iemand ontmoet die zo radicaal gehoorzaamde. Maar hoe zijn wij dan radicaal, als we begrijpen dat de Heiland ons eeuwig behoud op het oog heeft? Hij wil je van de h  l redden! Wat heb je daar aan je twee ogen? Stel je voor dat iemand met een lapje voor het blinde oog door het leven gaat en vertelt: 'Ik heb mij bekeerd van mijn seksverslaving en ben sindsdien een vrij mens!' Dat zou een mooi getuigenis zijn: zo'n lege oogkas. Een eerlijk voorbeeld van een zondaar die zich bekeert. 'Ik ga liever met     n oog het eeuwig leven in! Op dat ene oog ben ik voortaan zuinig'. Nu zit de kerk vol brave mensen die niet eerlijk over hun zonden durven zijn. En die ene maar denken dat alleen hij/zij zo slecht is... We z  ggen wel in het algemeen dat we allemaal zondaars zijn. Maar dat is theorie. Zonder schuldbelijdenis en publieke bekering.

we z  ggen wel in het algemeen dat we allemaal zondaars zijn

Waar je zulke belijdenissen w  l leest, is op het internet. Anoniem of onder schuilnaam, maar toch. Bijvoorbeeld op de website www.setting-captivesfree.com Een mooie naam: gevangenen vrijlaten! Want daarover gaat het bij seksverslaving: om een vorm van gevangenschap die je hele persoon in de greep houdt. Een mooie toespeling op de werkelijkheid van Jezus die met de Geest gezalfd is, ook 'om gevangenen vrijheid te schenken'.

De computer en het internet zijn mooie voorbeelden van een uitvinding die ten kwade     n ten goede kan zijn. Het is, denk ik, de verspreiding van het internet met z'n vele pornosites die tot seksverslaving heeft geleid. De aanbieders buiten de technische mogelijkheden uit om zich tot de huiscomputer toegang te verschaffen. Via pop-ups en via spam. Weten vaders en moeders hoe vaardig hun kinderen met de pc zijn? Of surft pappa ook? Wanneer het internet loopt via de telefoonkabel kan je als ouders de rekening nog in de gaten houden. Maar een abonnement bij een provider heeft een bedrag standaard per maand. Je hebt geen controle over het toestel. Dat probleem hadden we met de tevee ook al, maar de computer is vele malen gevaarlijker en toegankelijker. En zo ontstond de seksverslaving.

Stap 1: Jezelf begrijpen

In 1992 verscheen een van de laatste deeltjes van de mooie serie Pastoraal perspectief. *Maat en overdaad* is van de hand van Idske de Jong-

de Haan en gaat over verslavingen, vooral aan alcohol en gokken. Maar er komt geen hoofdstuk over seksverslaving in voor. Blijkbaar was dit nog niet in beeld. Het is vooral de revolutie van het internet geweest die het verschijnsel van *cyberseks* deed ontstaan. Vroeger zal het ook bestaan hebben door de producten van de porno-industrie, bladen, films, ... Wat gebeurt er toch in een mens? Zonde huist in ons hart. Maar verleiding t  t zonde komt van buiten. Door het oog naar het hart. Jezus zegt: sluit dan die toegangspoort af! Radicaal, maar hoe dan (als je je oog wilt houden)? Radicale bekering begint bij *begrijpen*. Inzicht in jezelf. Seksverslaving is een gevolg van innerlijke eenzaamheid. Je bent in je seksualiteit niet echt volwassen geworden. Ik weet niet in hoeverre cyberseks ook een kwaal van meisjes en vrouwen is. Maar ik neem aan dat het bij jongens en mannen meer voorkomt. Waarom? Omdat de seksualiteit bij een vrouw meer op relatie en intimiteit gericht is. Bij mannen meer op de daad gericht. De mate waarin iemand verslaafd kan raken heeft ook met de kracht van het libido te maken. De geslachtsdrift is bij de een sterker dan bij de ander. Die kan zo sterk zijn dat het leidt van porno tot het werkelijk bezoeken van een prostituee. Schrik u daarvan? Dan kunt u zichzelf voorstellen hoe iemand die echt de Here wil dienen, van zichzelf schrikt als hij zover komt. Als hij zover komt en het steeds weer doet. Er niet mee breken k    n.

Seksverslaving kan in de puberteit met zelfbevrediging beginnen. Op zich een natuurlijk en normaal verschijnsel: het ontwaken en ontdekken van je seksualiteit. Maar masturbatie kan een verslaving worden. Aan het prettige gevoel van opwindning en ontlasting. Er treedt ook lichamelijke verslaving op door vrijkomen van meer dopamine. Je lichaam mist dat, wanneer de productie van dopamine weer normaal wordt. Psychische en lichamelijke afhankelijkheid versterken elkaar.

Het ontstaan van verslaving aan seks kan ook een gevolg zijn van jeugdervaringen die je niet verwerkt, maar ontvlucht in de 'troost' van je eigen lichaam. Als je geen geborgenheid vindt of je niet geliefd weet, zoek je als vanzelf troost in jezelf. Hoe kortstondig ook.

Seksverslaving is een uiting van zelfbevrediging. Er komt immers geen     cht ander mens aan te pas. Het is alles illusie: de beelden en stemmen van vrouwen en mannen. Alsof je erin bent betrokken. Maar je begon en blijft alleen. Daarom noem ik seksverslaving een uiting van een innerlijke eenzaamheid en onvolwassenheid. Want de Schepper heeft a. de seksualiteit als je identiteit gegeven en b. de seksuele gevoelens bedoeld om te g    ven.

Stap 2: Jezus ontmoeten

Een christen zal, als hij in zonde is gevallen, voor de troon van Gods genade willen komen om van schuld ontslagen te raken. Maar hij zit

knel. Want schuldbelijdenis moet toch samengaan met verlangen naar een rein leven? Daar verlang je ten diepste wel naar, maar je weet dat jij dat niet voor elkaar krijgt. Je verwacht ook al niet meer zo de kracht van de Geest te krijgen dat je sterker staat. Ook al struikelde je één keer niet, het ging al zo vaak mis. Je hoort keer op keer: God is in Christus Redder, maar ook Rechter.

Waar begint de bevrijding van de zondige verslaving? Ik noemde als stap 1: jezelf begrijpen. Daarmee moet gelijk op gaan: God werkelijk leren kennen in de persoon van Jezus Christus. Want als God in zijn heiligheid ver is, komt Hij ons in Jezus' mensheid dichtbij. Voor velen zijn Vader en Zoon haast identiek. Maar we belijden van de Zoon dat Hij mens geworden is als wij én naar zijn mensheid ons bij de Vader vertegenwoordigd. Hij kent onze zwakheid én lichamelijkheid. 'Want de hogepriester die wij hebben is er een die met onze zwakheden kan meevoelen, juist omdat hij - net als wij - in elk opzicht op de proef gesteld is' (Hebr. 4:15). Ja, er volgt op: 'met dit verschil dat hij niet vervallen is tot zonde'. We zijn geneigd ons op dat laatste versdeel te concentreren: Jezus was en is zonder zonde. Hij kan juist Redder zijn omdat Hij niet gevallen is. Maar Hij is wel verzocht tot zonde. 'In elk opzicht'. Dat biedt nu juist perspectief aan je smeekgebed om vergeving. Nee, de Schrift verhaalt niet van Jezus' innerlijke worsteling. Ook niet van de seksualiteit van de Heer. Wel dat Jezus' innerlijk leven gericht is op de wil van de Vader en op de redding van zijn broers en zusters in Israël. Daarom kon Hij zuiver omgaan met vrouwen en mannen. Hij kon voor hen meer dan vriend zijn. Ik ben blij dat in het evangelie Jezus' mannelijkheid als zijn seksuele identiteit niet geaccentueerd wordt. Hij is de Zoon, maar niet 'de Man'. Zo kan Hij Heer en broer van mannen én vrouwen zijn.

Maar het is een kwestie van geloof dat Jezus toch 'in alle dingen op gelijke wijze als wij' verzocht is tot zonde. Er is maar één weg tot de Vader, die God is. En dat is Hij: *medemens*, ook in zijn heerlijkheid. Met de stap van jezelf in je zondige verslaving begrijpen gaat hand in hand: de ontmoeting met Jezus, medemens en zo Heer van zondaars. Toewending tot Hem. Je vastklampen aan zijn voeten. Of nog lager, aan de voet van het kruis.

Stap 3: Bekennen

Op de website www.settingcaptivesfree.com wordt aangeraden: zoek in je gemeente twee vertrouwensmensen aan wie je eerlijk vertelt wat je strijd en zonde is. Zij kunnen je steunen in de tijd die komt. Het fraaie van deze Amerikaanse site is dat er een programma van 60 dagen bijbelstudie en gebed wordt aangeboden. Terecht verwacht men veel genezing van kracht van een werkelijke relatie met God. Je krijgt ook een mentor toegewezen met wie je via de mail contact houdt. Het goede van dit pro-

gramma is: dat je ertoe gedrongen wordt om je zonde en strijd met twee mensen te delen, zodat zij het weten. Dat helpt om je gesteund te weten. Zij vormen ook je externe geweten. Dat weet je als je in verzoeking komt. Ook is goed dat dit programma je helpt om je gedrag te ontleden en de gevaarlijke momenten te onderkennen en hanteren.

ontmoeting met Jezus, medemens en zo Heer van zondaars

Maar het beste is wel: de hulp om zestig dagen gericht de bijbel te lezen en te bidden. Wie de Here zoekt, krijgt kracht voor de strijd. Wie verslapt in bijbellezing (aangesproken worden in het Woord van genade) en gebed (je hart uitspreken tot God) begint en eindigt de dag zwak in zichzelf. Met stap 3, het bekennen van je zonde en hulp vragen aan een broer, gaat gelijk op: sámen zoeken van Gods genade en elkaar bemoedigen met het Woord van Jezus. Beker- ring is zo ook omkeer náár leven dicht bij de Heer en je strijdmakkers.

Wie alleen met God worstelt met een verslaving, ziet over het hoofd dat de eenzaamheid deel van het probleem is. Natuurlijk is Gods Geest machtig genoeg om zijn kind tot verandering te brengen. Maar ik ben ervan overtuigd dat seksverslaving naast bekering ook een weg tot genezing vraagt. En voor genezing is vaak hulp nodig op pastoraal én psychologisch vlak. Dat is in mijn ogen ook de zwakte van het hulpaanbod vanuit de evangelische hoek op het net. Het wordt te exclusief op de geestelijke noemer van onderling pastoraat en persoonlijke omgang met God gebracht. Maar wat als het programma van zestig dagen voorbij is? Als je probleem dieper in je persoonlijkheid ver-groeid is?

Stap 4: Zoek goede hulp

Seksualiteit is identiteit. Je seksuele structuur gaat door alle lagen van je persoonlijkheid heen. Scheefgroei in je kijk op lichamelijke en seksuele beleving vraagt meer hulp. Geestelijke hulp in de psyche van Gods zwakke kind. Het is evangelisch elkaar ook dat te gunnen en ertoe aan te sporen. De radicaliteit van Christus, onze Redder, vraagt erom dat we ook zover willen gaan in de wil tot bekering. Dat we ook *innerlijke genezing en vernieuwing* vragen. Om vrij te worden in de vergeving én in de heiligung van ons leven als lichamelijke mensen; van vlees en bloed zoals onze Meester! Hetzelfde internet dat de seksverslaving vergroot heeft, wijst ook de weg naar hulp. Je vindt er de neutrale hulpverlening van www.mensen-ondermensen.nl dat een grondige bespreking van seksverslaving biedt. Wat zijn kenmerken en wat uitingsvormen? Ook de co-verslaving (van de partner die ervan weet en in allerlei reactief gedrag kan vervallen) komt aan de

www.settingcaptivesfree.com
www.mensenondermensen.nl
www.different.nl

orde. Je kunt ook terecht op www.different.nl, een pagina die helpt bij erkenning van de verslaving. Je krijgt een vragenlijst voorgelegd die helpt te onderkennen of je verslaafd of dwangmatig bezig bent. Volgens mij kan je op dit moment het best terecht op de pagina van www.dedriehoek.nl en bij die hulpverleners.

dat kan ook heilzaam zijn voor degene die hulp gaat géven

Ik was erg blij met het volgende nieuws. Ferdinand Bijzet, maatschappelijk werker bij deze stichting, heeft de GH Identiteitsprijs gewonnen met zijn project 'pastorale hulpverlening bij seksverslaving' (2005). Vooral de combinatie van psychisch-sociale én pastorale begeleiding is uniek; en in mijn ogen noodzakelijk. Met dit werkstuk en deze kracht in huis heeft De Driehoek een geweldige kans op werkelijke hulp. Ik hoop zijn werkstuk te lezen en er meer van te leren. Want bij radicale bekering hoort het zoeken van de beste hulp die te vinden is in het complexe probleem van seksverslaving.

Stap 5: Helper worden

Ik zou graag zien dat er *meer aandacht* aan seksverslaving wordt gegeven in de kerken; door informatie te geven, door aandacht voor de ernst te vragen. Wie weet hoeveel mensen ermee geholpen worden de eerste stap naar het breken met de verslaving en zonde te zetten. Ik hoop dat dominees openhartig spreken en concreet de weg naar Jezus Christus wijzen. Zet elk jaar minstens één preek over het Hooglied op uw preekprogramma! Bid of de Heer die ene mens in nood de moed wil geven naar u

toe te stappen, zodat u biechtbroeder mag worden. Daar kan de stijl van uw voorgang in gebed en verkondiging toe uitnodigen. Als God het hem en u in zijn genade schenkt.

Mijn tweede wens is dat er - eventueel met behulp van De Driehoek - een netwerk ontstaat van mensen die elkáár kunnen helpen. Ervarensdeskundigen (wat een woord!) kunnen coach van anderen worden. Dat kan ook heilzaam zijn voor degene die hulp gaat géven, nadat hij de genade van omkeer ontvangen heeft. Dan blijft hij bezig met z'n eigen probleem en zet hij de winst om in hulp aan anderen in dezelfde strijd. Helpers, herkenbaar aan hun ooglapje.

Wat zouden er veel meer blinde mensen zijn als we gehoorzaamden aan Jezus' raad: 'indien uw oog u tot zonde verleidt, ruk het uit' (Mat. 18:9). Zonder ogen om te begeren zou er meer rust in mensenzielen zijn. Het is nog mooier als de Geest van Jezus Christus ons beide ogen opent voor de macht van verleiding. Zodat we radicale maatregelen treffen om te voorkomen dat de Verleider heer en meester wordt in ons huis en hart. Ik vind het toch zo'n mooie sticker die het Gomarus college ooit heeft laten drukken en die ik op m'n laptop geplakt heb:

'Ik en mijn muis,
wij zullen de Here dienen'.

Tot slot neem ik het volgende gedicht over.

Dr. E.A. de Boer is predikant van de Gereformeerde Kerk te Zeist

Bijziend

*Ik kijk mijn beide ogen uit en loop in zeven sloten tegelijk,
sluit mijn lede ogen als ik zie hoe zeven boze geesten mij
steels binnensluipen om te blijven en knijp een oogje toe
bij een pop-up hoe die bij de hand mij neemt met een muisklik
brengt bij de pin-up verblindend mooi en oog in oog staar ik
naar levend vlees en meer dan ik toe wil geven bloot en open.
Ik speel te vaak de blindeman en prik de staarten in de ogen
van de ezel. Alleen een rigoureuze operatie kan me redden,
alleen een kenner kan mijn harde schijf nog wissen, me lezen.*

Sander Israels

Van eeuwigheid tot eeuwigheid

Psalm 90: 2

H.P. Dam ■

*Getallen zijn niet groot genoeg om de duur van Gods bestaan weer te geven.
Uren en eeuwen worden futiele woorden in het licht van Gods eeuwigheid.
Zijn bestaan reikt verder terug en vooruit dan onze gedachten reiken.
Maar wat betekenen terug en vooruit voor Hem die geen begin en eind van leven heeft?
God is God van eeuwigheid tot eeuwigheid.
Duizelingwekkend en adembenemend.*

*Zou de tijd zich ooit kunnen keren tegen zijn Maker?
Metusalems leeftijd is voor Hem maar een zucht.
Hijzelf is in zijn oudheid jong en in zijn jongheid oud. Maar wat betekenen woorden als jong en oud voor Hem?
De generaties stromen langs voor zijn aangezicht als water langs een strekdam. Hij wordt er niet anders van.
Het meest vaste wat Hij maakte - kennen we iets vasters dan de aarde en iets onaantastbaarders dan de hemel? - verslijt waar Hij bij staat.
God is de eeuwige.*

*Wij kunnen ons niet meten aan de Eeuwige.
Zelfs de tijd laat zich door ons niet grijpen.
Een schaduw zijn we en een zucht.
We tellen onze jaren: zeventig, tachtig, negentig...
En dan vergaan we door Gods toorn.
De tijd, die wij als Gods geschenk ontvingen, werd door de zonde onze dood.
Maakt ons tot een bloem op het veld zonder morgen.*

*Hoe kunnen wij ons vastgrijpen aan wat niet voorbijgaat?
Wie stilt de hunker naar de eeuwigheid die wij meedragen in ons hart?
Wie geeft ons houvast aan de Eeuwige?
Zal Hij zich ontfermen over het stof van de aarde?*

*Geloofd zij Hem die onze Redder werd en binnenkwam in de cel van onze tijd. Christus die onze tijd met eeuwigheid verbindt.
Hij, zonder begin van jaren en einde van leven, liet zich knakken als een bloem.
Maar door zijn dood brak Hij de spijlen van onze jaren open.*

*Duizelingwekkend lang zullen wij leven door het geloof in Hem.
Eeuw met God.*

Ds. H.P. Dam is predikant van de Gereformeerde Kerk te Hardinxveld-Giessendam

Wachten op God

wandelen met God

Een ogenblikje geduld, alstublieft. Kan dat?

B. Luiten ■

Nietszeggend woordgebruik

Uiteraard kan dat niet. En denk vooral niet dat je geduldig bent, als je een uur hebt zitten wachten in één of andere wachtkamer. Of als je in de file hebt gestaan zonder te mopperen. Dat heeft allemaal net zo weinig met geduld te maken, als dat één van m'n kinderen kan zeggen: 'ik heb honger'. Mijn kinderen hebben geen honger, ze weten niet wat dat is, ze hebben hoogstens af en toe erg veel trek in eten. Maar honger? Dat is heel wat anders. Zo is ook geduld heel wat anders dan je kunt opbrengen in een ogenblik. Toch wordt het steeds zo gezegd. Als je een help-desk belt en je staat twintig minuten in de wacht, heb je het veertig keer gehoord. Geduld wordt op die manier een nietszeggend woord. Is het daarom steeds minder te vinden?

Geloof en geduld

Het loont de moeite hier over na te denken. Ook omdat geduld zo belangrijk is in de omgang met de HEER. Al van Abraham lezen we, dat hij geduld moest oefenen (Hebr.: 15). Dat was niet bijkomstig, maar structureel. Geloof en geduld gaan hand in hand, zó wordt het belofde verkregen. Het heeft alles te maken met vertrouwen, dat de HEER zal doen wat Hij belooft. Ook in tijden dat je dat niet kunt zien, of erger, dat het tegenovergestelde zich lijkt aan te dienen. Jacobus spoort ons aan geduldig te zijn als een landman, die zijn zaad heeft gestrooid en nu alles moet overgeven aan God (Jac. 5:7). Intussen gaan alle soorten weer en onweer over zijn akker, toch kan hij niets anders doen dan wachten. Wachten op God, tot Hij het geeft, de oogst op het veld. Dat kan spannend zijn. Toch, als je weet dat het zaad erin zit, loop je ook maar niet zo bij de akker weg.

Liefde en geduld

Waarom is geduld zo wezenlijk voor onze omgang met God? Is dat om ons te plagen? Natuurlijk niet! Om ons voortdurend te beproeven? Komt er wel in mee. Maar het echte antwoord zal zijn: omdat God zelf zo geduldig is.

Zo doet Hij, maar vooral: zo is Hij. Het valt op, dat 'lankmoedigheid' tot zijn wezen behoort, zoals de HEER zelf samenvat in zijn wonderbare Naam: 'barmhartig en genadig, lankmoedig, groot van goedertierenheid en trouw' (Ex. 4:6). De NBV vertaalt 'lankmoedig' met 'geduldig zijn', een goede weergave.

Het geheim is: *de HEER neemt de tijd voor ons*. Met alle liefde en geduld maakt Hij Zichzelf bekend. Dat kan nooit in één keer, daarvoor is Hij te groot. En Hij moet het ook vaak herhalen, want wij zijn sinds de zondeval onbevattelijk en eigenwijs. De HEER gebruikt jaren en hele mensenlevens om te laten ontdekken wie Hij is. Een ontdekking niet alleen met het verstand, maar vooral met het hart. Die ertoe leiden wil, dat een mens zijn Schepper (terug)vindt, met vallen en opstaan, en leert liefhebben en vertrouwen.

En niet alleen de mens als persoon, maar ook als leidinggevend in de schepping. De aarde zal weer juichen voor de HEER, de stromen zullen zingen, de bergen in de handen klappen. Dat duurt nog even, maar intussen is onze God daar al wel eeuwen mee bezig! Om zijn doel te bereiken neemt Hij alle tijd. Waarom? Om dat doel uiteindelijk te delen met een groot volk, niet een handjevol uitverkorenen, maar een menigte die niet te tellen valt. Groot is de HEER! Niet alleen in zijn liefde en ontferming, ook in zijn geduld. Zoals een vader zijn kind leert lopen, en vervolgens onderwijst wat belangrijk is in dit leven, en hem de wereld laat zien. Dat gaat niet op één dag. Geduldig ook wanneer Hij ziet, hoeveel verzet in ons aanwezig is. Onze wil breekt Hij niet, maar Hij maakt haar nieuw, door zijn Heilige Geest. Breken zou snel kunnen, maar vernieuwen kost uren, dagen, maanden, jaren. Niets is Hem te veel, ook niet in tijd, om het ware leven ons te schenken.

Niet weglopen

Zo bekeken is een 'ogenblikje geduld' echt onzin. Een 'contradictio in terminis'. Omdat God zo eindeloos geduldig met ons omgaat, zullen wij van onze kant geduld moeten leren. We krijgen niet alles op één dag. Zo doet God dat niet, dat zou ook niet kunnen. Maar intus-

sen is Hij wel bezig het ons te geven, op de mooiste manier. Zodat we het eens wel bevatten kunnen, en niet met tegenzin maar van harte.

Het ware geduld is te omschrijven als 'wachten op God'; in vertrouwen. Wachten in een wachtkamer duurt maar een uurtje, toch loop je niet weg. Waarom niet? Omdat je weet dat je aan de beurt komt, vroeg of laat. Zo kun je dan zeker wachten op God, zonder bij Hem weg te lopen. Het valt op hoe de Geest ons daarvan leert zingen. Van dit wachten, wat er intussen ook gebeurt. Al trekt een leger tegen mij op, al verlaten vader en moeder mij, ik zal de HEER verwachten. Wacht op de HEER, wees dapper en vastberaden, ja, wacht op de HEER (Psalm 27). *'Ik blijf de HEER verwachten, en hopen op zijn woord*

ik wacht in al mijn klachten, op Hem tot Hij mij hoort.

Mijn ziel, vervuld van zorgen, wacht sterker op de HEER,

Dan wachters op de morgen, - de morgen, o wanneer!'

(Psalm 130:3, berijmd)

Linksom of rechtsom

Van Job is de bijzondere uitspraak bekend: 'Al het goede aanvaarden wij van God, zouden we dan het kwade niet aanvaarden?' (Job 2:10). Het kan lijken alsof hij dat gemakkelijk zegt, maar dat zou een vergissing zijn. Want zijn lijden was groot. Als zijn vrienden hem bezoeken wordt er zeven dagen lang niet gesproken. Omdat woorden te kort schieten. Het kwade was namelijk wel erg kwaad.

Maar hoe kon Job dan uiteindelijk deze woorden spreken? Hoe kon hij Gods hand belijden in het kwaad dat hem trof, en hoe kon hij tot deze aanvaarding komen?

Jacobus legt uit, dat Job *geduldig* was (Jac. 5:7-11).

Job kon wachten op God.

Hij wist dat Gods doel niet veranderd was.

Eens zou hij God aanschouwen (Job 19:26,27).

Dan worden goed en kwaad niet anders dan *verschillende wegen*, die God kan gaan, terwijl zijn doel hetzelfde blijft.

In het dagelijks leven gebeurt dat zo vaak, dat je met je auto voor een bord 'omleiding' staat. De weg is opgebroken, je kunt niet rechtdoor, je moet omrijden. Dat kan linksom, het kan ook rechtsom, maar uiteindelijk kom je wel waar je moet zijn. Zo kan God in dit leven linksom met je gaan, of ook rechtsom, terwijl zijn doel niet verandert. Want Hij is getrouw.

Daarmee is niet gezegd dat links of rechts niet uitmaakt. Het kan een heel groot verschil zijn! Toch praat je slechts over een weg. Dat is ook waar. Wat God belooft wordt er niet anders van. Daar kun je op wachten.

Hoe praten ze over je?

Het mag duidelijk zijn, dat de moeilijkste periodes in je leven daarom ook tot de belangrijkste behoren.

Stel je voor, dat Job alleen voorspoed had gekend; dan was hij zeer waarschijnlijk niet in de bijbel gekomen. Dan hadden we niet meer over hem gepraat. Zo kan het ook met jezelf gaan. Zo lang het goed met je gaat is dat vrij normaal, ook dat je God ervoor dankt en in de bijbel leest. Dat kan vrij onopvallend zijn allemaal. Totdat God door een bocht gaat met je. Ineens ziet alles er anders uit. Het mooie is weg, het fijne is voorbij. En dan? Dan wordt voor God heel belangrijk wat je *dán* zegt! Of je Hem vertrouwt of niet. Of je op Hem wacht of niet. En reken erop, dat de mensen daarover zullen praten. Welke boodschap wordt dat? Hoe zullen ze later aan je terugdenken? Welk beeld van God laat je achter? Het is belangrijk te bedenken, dat die moeilijke tijden ook voor *anderen* zo waardevol kunnen zijn.

Ware liefde wacht

'De liefde is lankmoedig', lezen we in 1 Kor. 13, temidden van alle lof op de liefde.

Zij is geduldig.

Zo is onze God. Zijn geduld komt voort uit zijn oneindige liefde.

Met die liefde raakt Hij ons aan.

Het is de manier om (opnieuw) te leren geduldig te zijn. Want het ware geduld is soms ver te zoeken, of niet? Het is toch vaak een nietszeggend woord?! Terwijl wachten steeds minder lukt, een mens wil meteen hebben waar zijn verlangen naar uit gaat.

Ware liefde wacht. Dat zeggen jongelui die de keus maken niet voor het huwelijk met elkaar naar bed te gaan. Als ze elkaar zien als het eigendom van Jezus Christus, kunnen ze geduldig zijn tot de dag dat ze elkaar van God ontvangen tot man en vrouw.

Geduld is geen los product. Als de liefde verkilt, verdwijnt ook het geduld. Mensen worden kortaangebonden, hebberig, een slaaf van hun eigen begeerten.

Maar de liefde *opent je hart*, voor God en de ander. Je krijgt oog voor wie God is, en voor wat Hij doet. Je ziet die ander in zijn eigen betekenis. De wereld gaat voor je open, omdat de hemel open gaat. Grote waarden komen in je leven, ze worden kostbaar voor je, het begin van je eeuwig leven voltrekt zich in de tijd. Geduld wortelt in dankbaarheid, in verwondering, in hartelijke verbondenheid, in overgave. Zo blijf je rijk, altijd.

Ds. B. Luiten is predikant van de Gereformeerde Kerk te Zwolle-Centrum

Van rechtzinnig tot vrijzinnig (VII)

Theologie voor student Hendrik de Cock en zijn tijdgenoten

Was er in de begintijd van de Verlichting nog plaats voor God als het Opperwezen (Deïsme), na 1800 kwam daarop een dubbele reactie: enerzijds trokken geleerden het 'goddelijk wezen' naar zich toe en verklaarde men dat er in de mens zelf 'goddelijke vonken' aanwezig zouden zijn (idealisme en mystiek), anderzijds duwde men God nog verder weg en begon men Hem te negeren en te ontkennen (agnosticisme en atheïsme). Het eigen karakter van de Verlichting bleef merkbaar waar men in de 19de eeuw stelde dat 'verlichte denkers' het recht hadden op een eigen, onafhankelijk oordeel. Groningen heeft hiervan in beide opzichten ruimschoots haar deel ontvangen.

H. Veldman ■

Filosofie en natuur-theologie in Groningen

De colleges filosofie in Groningen werden voor en na 1800 verzorgd door J. Baart de la Faille sr. (1757-1823) die tevens wiskunde gaf. We vermelden hem omdat hij mee bepalend is geweest voor het denkklimaat in de eerste decennia van de 19de eeuw van de aankomende studenten theologie en rechten; die waren verplicht hun kandidaats te halen in de letteren en wijsbegeerte. Al moest men constateren dat de belangstelling daarvoor niet altijd even groot was. Filosofie was voor Baart de la Faille 'kennis van het heelal en van alle dingen die het bevatte, met hun oorzaken en eigenschappen; zij verschaft de middelen om het aardse welzijn te vergroten; zij leerde ons God in zijn werken kennen en Hem beminnen'.¹¹⁹⁾ Baart de la Faille meende dat voor de toekomst de natuurwetenschappen de hier genoemde filosofische taken zouden kunnen overnemen en dat zij de mens in staat zouden stellen Gods scheppingsplan geheel te doorzien. Hiermee heeft hij in ieder geval op de Groningse natuurkundige en theoloog J.A. Uilkens (1772-1825) een dusdanige indruk gemaakt dat deze in zijn voetspoor verder gewerkt heeft aan de 'natuur-theologie'.¹²⁰⁾ Er is bij Uilkens sterke verwantschap aan te wijzen met de invloedrijke Anglicaanse natuur-theoloog William Paley (1743-1805), die ervan overtuigd was dat 'Natuurlijke Godgeleerdheid' de bewijzen kon leveren 'voor het aanwezen en de volmaaktheiden der Godheid'. Daarin stonden centraal de orde, schoonheid en doelmatigheid van al het geschapene - en hierdoor kreeg men kennis

van God de Schepper. Paley wordt bestempeld als supranaturalist, die God aanbidt 'in die algemene bewoordingen, waarin Hij zelf tot de mensen over godsdienstige dingen gesproken heeft'.¹²¹⁾

J. Baart de la Faille bleef zijn leven lang veel verwachten van het goede gebruik van rede en wetenschap voor het algemeen welzijn. De aanstaande theologen werden in Groningen tijdens de eerste decennia van de 19de eeuw als predikant toegelaten bij het Hervormd Kerkgenootschap na geëxamineerd te zijn in de vakken: Uitlegkunde, Dogmatiek, Christelijke Zedekunde én ... Landhuishoudkunde.¹²²⁾

Geen eenduidige karakteristiek

Het is niet zo gemakkelijk om het filosofisch en theologisch klimaat van de eerste decennia van de 19de eeuw te karakteriseren. Er is een grote mengeling aanwijsbaar in de gepropageerde opvattingen. Al lijkt de invloed van Immanuel Kant in Nederland niet groot, toch kan men die niet naar de zijlijn transporteren, alleen al gelet op het feit dat een ietwat aangepaste vorm van het Kantianisme werd bevorderd door de rechtzinnige Hervormde predikant J.J. le Roy (1771-1850).¹²³⁾ Daarnaast zijn de opvattingen van tal van andere Duitse filosofen en theologen van groot belang geworden voor het denkklimaat in Nederland, ook en met name in Groningen. En hun denken vertoont in allerlei variaties de kenmerken van het supranaturalisme, met voor 'elck wat wils'. Het is waarschijnlijk niet teveel gewaagd om aan Ph.W. van Heusde een centrumpositie voor filosofie en theologie toe te denken, waar-

mee voor de eerste decennia van de 19de eeuw de synthese van rationalisme en romantiek gestalte krijgt. In een steeds zoekende ideeënwereld heeft hij voor zijn tijd de meest heldere lijnen uitgezet naar een tamelijk samenhangende visie op theologie (c.q. kerkleer) en filosofie (c.q. levensbeschouwing). In de incubatietijd naar een nieuwe consensus, vanaf plm. 1800, zijn veel theologen gaan nadenken over hun verantwoordelijkheid voor kerk en theologie. Velen gingen in hun nieuwe plaatsbepaling behoedzaam te werk door - bijna ongemerkt, feitelijk nooit radicaal consequent - uit te komen bij een geloofsopvatting die als 'middenweg' tussen rationalisme en orthodoxie is bestempeld en die men naderhand is gaan aanduiden met de term 'supranaturalisme'. Wat betreft de godgeleerden van de Groninger Academie interesseert ons de vraag of zij voormannen en mede koersbepalers van een nieuwe consensus waren of dat ze meer aan de kant stonden van de orthodoxie? We gaan hen nu aan de lezer voorstellen.

Eelco Tinga¹²⁴

Deze in 1762 te Leeuwarden geboren theoloog, die zijn academische vorming voor de literaire vakken in Franeker had ontvangen en daarna in Groningen theologie had gestudeerd (bij de hoogleraren Chevallier, Abresch en Lubbers), was na in de gemeenten Staveren, Heerenveen en Vlissingen als predikant te hebben gediend, in 1799 te Franeker benoemd tot hoogleraar aan de filosofische faculteit¹²⁵ met als leeropdracht de 'natuurlijke theologie' en de 'christelijke zedekunde'. Naast hem stonden de theologen E.J. Greven en J.H. Regenbogen; met beiden ontstond een goede samenwerking. Een eerdere benoeming tot hoogleraar in de kerkgeschiedenis aan de universiteit van Harderwijk had Tinga afgewezen.

Tinga had zijn benoeming waarschijnlijk mee te danken aan enige bekendheid in den lande, toen hij het in 1795 mocht beleven dat zijn verhandeling over de 'Gemakkelijkheid van de Evangelische plichten of den godsdienst van Jezus' door het 'Haagsch Genootschap tot verdediging van de christelijke godsdienst' met zilver bekroond werd. In 1797 overkwam hem iets soortgelijks: de 'Maatschappij tot Nut van 't Algemeen' bekroonde met goud Tinga's 'Beschrijving van het godsdienstig en zedelijk karakter van Jesus Christus'. Daarin betoogde de Vlissinger predikant, naar het oordeel van L. Knappert, 'dat Jezus zich steeds ten hoogste nuttig zocht te maken voor de mensen'. Centrale notie voor Tinga was het 'overheerlijk karakter van het godsdienstig en zedenlijk karakter' van Jesus Christus, dat 'tot voorbeeld ter navolging van alle Kristenen' moet dienen. Deugdzame navolging van een Persoon die zich zó heeft opgeofferd voor zijn medemensen bouwt de maatschappij op. Het betoog van Tinga raakt intussen nauwelijks de werkelijke betekenis van Christus' komst op aarde, wat de

kerk belijdt in de geloofsleer inzake verzoening door voldoening. Het blijft staan op het niveau van religieuze opvoedkunde.

Tinga ging in zijn in Franeker gehouden inaugurele rede - in het Latijn uitgesproken, hoewel hij liever de taal van het volk sprak - in op 'de voordelen, welke de ware deugd reeds in dit leven oplevert'. Daarmee stond hij duidelijk in de traditie van de in de gereformeerde kerk reeds voor 1800 bestaande opvattingen omtrent de betrachting van de ware deugd. Dit thema zou men een 'rode draad' in de theologische gedachtegangen van Tinga kunnen noemen.

In 1804 kreeg hij een benoeming in Groningen als opvolger van Lubbers, waar hij een jaar later inaugureerde met een eveneens in het Latijn uitgesproken - maar (pas in 1807) ook in het Nederlands uitgegeven - 'Redevoering ten betoge, dat Jezus Christus geenszins in de school der Essenen opgekweekt, maar van God zelve onderwezen is'. Hieruit blijkt dat Tinga zich nauw bij de H. Schrift aansluit en via brede uiteenzettingen duidelijk maakt dat het beslissend is dat de Evangelieschrijvers geen enkele melding maken van de veronderstelde scholing van Jezus bij de Essenen.

De aloude gereformeerde orthodoxie inzake de leer der verzoening beluistert men ook waar hij over Christus stelt: "Hoe men Hem ook bewonderen mogt, als men het goddelijk gezag van Christus betwijfelde, dan had men geen voldoende grond, om in Hem *als in den Verlosser te gelooven*".¹²⁶

Samenvattend leerde Tinga in zijn oratie dat Christus exclusief alles wat Hij leerde van de Vader zelf ontvangen had. Hij was geheel voortreffelijk. "Zijne leer was berekend naar onzen aanleg en naar den toestand, waarin wij verkeerden. Zij bevatte zaken, door geene menselijke scherpzinnigheid uit te vinden, die den weg wezen tot waar geluk, 'twelk de mensen door eigen schuld verloren, en 'twelk niet te herwinnen zou zijn, als niet deze Vredestichter ons Gods gunst verkondigd, en *haar, zonder schennis van Gods regtvaardigheid, door zijn dood voor ons verworven had*. Moest Hij niet goddelijk wezen?"¹²⁷

Tinga was vooral een praktisch theoloog die op bescheiden wijze de weg van de deugd aanpreef. Zijn voordrachten en academiepreken werden met grote waardering aangehoord. Hij sprak met 'een zilveren stem'. En daarmee kreeg hij niet alleen veel academische studenten op zijn hand, ook veel mensen van de eenvoudige stand. De toespraken en leerredenen die in druk verschenen zijn hebben een sterk opvoedende inslag. Een preek over Prediker 11 vers 9 werd door de aanwezige studenten zo gewaardeerd dat ze Tinga kwamen bedanken voor de hen gegeven waarschuwingen en vermaningen; ze wensten dat de preek in druk verscheen. Tevens beloofden ze dat ze hun vermaken 'alleszins naar die rede zouden regelen'. De plaatsbepaling van Tinga in de theologie

van zijn dagen is niet zo eenvoudig. Men kan eigenlijk niet volstaan met de stelling dat Tinga een reductie van de christelijke leer tot een natuurlijke godsdienst of een rationalistische zedeleer bestreed, maar de aanknopingspunten om hem een zuivere plaatsbepaling te geven, zijn er maar zeer beperkt. Wat men in dat verband wel in rekening kan brengen, is het vertaalwerk van deze hoogleraar, dat hij gedurende een periode van 10 jaar, zowel in Franeker als in Groningen heeft beoefend. Toen Tinga overleed in 1828 ging de Groningse Academie naarstig op zoek naar een opvolger. Men wist de Utrechtse predikant J.F. van Oordt (1828) als exegeet NT en dogmaticus aan te trekken, een discipel van de sterk op Plato georiënteerde filosoof Ph.W. van Heusde te Utrecht. Van Oordt heeft met zijn collega's P. Hofstede de Groot (in 1829 hoogleraar te Groningen) en L.G. Pareau (in 1831 hoogleraar te Groningen) aan de wieg gestaan van de Groninger Richting.

De vraag of en hoeverre de theologen van de Groninger Academie in de eerste decennia van de 19de eeuw de weg bereid hebben voor de latere Groninger Richting laat zich met alleen een blik op het levenswerk van Tinga niet beantwoorden. Iets duidelijker ligt het met de vraag of en in hoeverre de hier bedoelde theologen het kerkelijk klimaat hebben bepaald waarin het in 1834 tot Afscheiding is gekomen. Maar voor we daarop een helder antwoord kunnen geven, zullen we eerst aandacht moeten schenken aan de opvattingen van de drie collega's van Tinga die in deze jaren mee het academisch theologisch onderwijs in Groningen bepaald hebben.

Annaeus Ypey¹²⁹

Met een beschrijving van de publicaties en opvattingen van Annaeus Ypey wordt het beeld van de theologische faculteit van Groningen aan het begin van de 19de eeuw op een goede manier sterker ingekleurd. Met deze beeldvorming wordt het - beter dan met Tinga - mogelijk het klimaat te leren kennen waarin jonge mannen als Hendrik de Cock en zijn studiegenoten leefden en theologisch leerden denken. Zij zouden na 1825/30 verantwoordelijkheid gaan dragen voor het kerkelijk samenleven in Hervormd Nederland.

Ypey was in 1760 te Leeuwarden geboren, studeerde theologie in Franeker, werd eerst predikant in enkele Friese gemeenten, later in Zeeland en in het Land van Heusden en Altena (dat toen nog bij het gewest Holland hoorde). Tijdens zijn predikantschap vertaalde hij, voorzien van eigen aantekeningen, van J.G. Rosenmüller *Geschiedkundige verhandeling over den trapswijzen voortgang der goddelijke openbaringen* (Haarlem 1792), waarin een thematiek aan de orde komt die in Groningen ook breed uitgewerkt werd door H. Muntinghe. In 1799 werd Ypey te Harderwijk - aan de filosofische faculteit - benoemd, als opvolger van

H. Muntinghe die naar Groningen was overgegaan. Hij doceerde kerkgeschiedenis en ook theologie. Na de sluiting van Harderwijk in 1811 - vanwege de door Napoleon doorgevoerde reorganisatie van het hoger onderwijs - kreeg Ypey in 1812 van 'den grootmeester der keizerlijke universiteit' een benoeming in Groningen om er, als opvolger van Abresch, naast Tinga en Muntinghe te dienen aan de theologische faculteit. Zijn vakken waren dogmatiek, theologia naturalis, hermeneutiek en homiletiek. De inaugurele rede die Ypey te Harderwijk uitsprak, getuigde - naar het samenvattend bericht van J. Kamerling - van een geloof 'dat het christendom in de loop der geschiedenis een krachtig middel was geweest om de humaniteit te bevorderen en de zeden der volkeren te beschaven', of zoals Bouman het nog exacter aangaf: 'hoe zeer bij Israëlieten en Christenen de ware godsdienst menselijkheid en menschenliefde bevorderd had'. Twee jaar later spreekt Ypey een veelzeggende rectorale rede uit met als titel *Dat onder alle volkeren de godsdienstige denkbeelden op dezelfde grondslagen rusten*. Bij zijn aantreden in Groningen hield Ypey een betoog, getiteld 'Redevoering over de rechte wijze, waarop het beoefenen der leerstellige godgeleerdheid behoort geregeld te worden', waarin hij een aanval deed op de dogmatische theologie, die naar zijn inzicht te veel gebruik maakte van 'spitsvondigheden' van de scholastieke wijsbegeerte; zijn ideaal was een theologie die gebaseerd was op nauwkeurige filologische exegese van de Bijbel.

Ypey die in Groningen geen kerkgeschiedenis doceerde heeft echter wel enige betekenis gekregen met de publicatie van kerkhistorische werken: de grootste bekendheid verwierf Ypey - samen met de Haagse hofprediker en secretaris van de Hervormde Synode ds. I.J. Dermout - met de *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk*, 4 delen 1819-1827; De waardering van deze kerkhistorische publicaties loopt sterk uiteen: van saai, dor en omslachtig, tot zeer grondig en informatief. Opvallend is het feit dat Ypey geen school heeft gemaakt en ook niet door N.C. Kist en H.J. Royaards betrokken werd bij de start van het *Archief voor kerkelijke Geschiedenis inzonderheid van Nederland* (1829).¹³⁰ Dat zegt wellicht in de eerste plaats iets van het tamelijk geïsoleerd optreden van Ypey en van zijn karakter met de daarmee samenhangende levenswijze (hij leefde ongehuwd, zijn zuster woonde bij hem en verzorgde de geleerde). Maar het kan tegelijk iets zeggen van de stille kritiek die collega's in den lande hadden op de huns inziens matige kwaliteit van zijn kerkhistorische werken. Toch kan men niet ontkennen dat er wezenlijke overeenstemming bestond tussen de visies van Kist en Royaards enerzijds en Ypey anderzijds, tot uiting komend in een gematigd-verlichte visie op het kerkelijke verleden.

Ypey, die zich tussen de bedrijven door ook nog intensief met (historische) taalkunde bezig

Prof. dr. Annaeus Ypey
(1760-1837)

hield, ging in 1831 met emeritaat, maar bleef studeren. Hij overleed te Groningen in 1837.

Enkele hoofdlijnen uit de geschriften van Ypey

- a. Bij zijn principiële waardering van 'bijbelse theologie' is Ypey er heilig van overtuigd dat deze zuivere theologie in de vroegste kerkgeschiedenis al vrij snel is overwoekerd door de systematiek van diverse wijsgeren, onder wie hij die van Plato en van Aristoteles tot de kwaadaardigste rekent. De synthese die nagestreefd werd door christelijke theologen acht hij onaanvaardbaar. In later tijd zijn volgens Ypey denkers als Thomas van Aquino en Descartes ook gaan heersen over de eenvoudige leer van de Bijbel. En daaraan zijn ook vrome geleerden als Voetius niet ontkomen.
- b. De sympathieën van Ypey gaan kerkhistorisch sterk uit naar hervormers als Reuchlin en Erasmus; en tevens naar vromen als Spener. Hij waakt er echter voor om mystici en dwepers te rekenen tot hen die iets waardevols aan de kerk hebben aangeboden. Van de Wederoperse leer en levenspraktijk had hij een scherpe afkeer; hun gevoelsmatige benadering van het religieuze kon hij niet goedkeuren. Ypeys waardering voor Erasmus staat ver boven die voor Luther; diens ogen waren door Erasmus geopend en nu kon Luther op zijn beurt de ogen van het ongeletterde volk openen. De Zwitserse hervormer Zwingli trok hem veel meer aan dan de Fransman Calvijn.
- c. Over de kerkhervorming van de 16de eeuw stelt Ypey dat die beweging na het tijdperk van de middeleeuwse barbaarsheid als de grootste gebeurtenis uit de geschiedenis van de kerk moet worden getypeerd. De bevrijding uit de kluisters van de scholastiek was een weldaad voor de kerk; helaas is de scholastiek daarna snel weer opgekomen en heeft het het denken van de theologen weer aan banden gelegd. De 18de eeuw laat zien hoe er weer hoop is op vrijheid van theologiseren. Daardoor komt er ruimte voor de ethische aspecten van het christendom: het vertrouwen in de redelijke en zedelijke vermogens van de mens - terwijl de oude kerkleer de nadruk legde op zonde, schuld en genadige verlossing door de zoendood van Jezus Christus.
- d. De 'leerrede' die Ypey in 1817 hield ter herdenking van de Kerkhervorming maakt duidelijk hoe hij en vele van zijn geleerde tijdgenoten - vol trots dacht over de Nederlandse bijdrage aan de Reformatie van de 16de eeuw en met name van 'onze Nederlandsche Desiderius Erasmus van Rotterdam'. Hij neemt eenzelfde standpunt in als de vanwege zijn avondmaalsvisie in het Lutherse Duitsland omstreden exegeet en kerkhistoricus C.A. Heumann (1681-1764) 'dat men de hervorming der kerk, in de zestiende eeuw, in de eerste plaatse te danken had aan Erasmus, en

daarna aan Luther'. En Ypey stelt dan de volgende these voor: "Hetgene alle overige christenvolken gezien hebben, als voorbeeld tot het werk der kerkhervorming, dat hebben zij niet het eerst gezien in **Saksen** of in **Zwitserland**, of elders; maar dat hebben zij het eerst gezien hier in **Nederland**! Hetgene zij dan gedaan hebben, dat hebben zij gedaan op den wenk en op den voorgang van Nederlanders!" En daarna noemt Ypey de namen van voorlopers der hervorming zoals Geert Groote, Laurens Jansz. Koster, Erasmus, Rudolph Agricola, Wessel Gansfort.¹³¹ Op hun werk hebben de hervormers Luther en Zwingli voortgebouwd. De naam van Regnerus Praedinius wordt dan ook in herinnering geroepen en via hem komen we uit bij stadhouder Willem Lodewijk die met Maurits de stad Groningen veroverde in 1594, waarmee de hervorming in het noorden zijn beslag kreeg. Maar Ypey noemt in zijn betoog nergens de namen van Martin Bucer en Johannes Calvijn.

- e. In aansluiting hierop noemen we als laatste bijzonderheid de door Ypey gelanceerde opinie dat de Nederlandse kerk der Hervorming 'zwingliaans' van karakter is geweest. Daarbij wordt de goede verstandhouding tussen Zwingli en Erasmus naar voren geschoven en de daarbij uitstekend van pas komende stelling van Zwingli dat ook befaamde heidenen delen in de hemelse heerlijkheid ('heilsuniversalisme'), een gedachte die bij veel Nederlanders instemming zou hebben gevonden. Daarnaast wordt ook de manier van kerkregering in rekening gebracht, waarbij het moet gaan om de min of meer hiërarchische figuur van de superintendent; deze komen we o.m. tegen bij Johannes a Lasco die wel enige invloed (via Oost-Friesland) op de Nederlanden heeft uitgeoefend.

De verandering in confessionele kleur in de Nederlanden is volgens Ypey te danken c.q. te wijten aan de invloed van Calvijn en De Brès middels de Waalse hervormde kerk. Echter, tot aan de nationale synode van Dordrecht 1618/19 hebben die twee richtingen in redelijke vrede met elkaar samengeleefd. In Dordrecht is echter de Calvinistische richting de heersende geworden, toen ze de leer van de Remonstranten verwierp.

- f. De waardering door Ypey van de 18de eeuw, met name de opkomst en doorwerking van 'verlichte' ideeën, is sympathetisch en kritisch van aard. Waardering had hij voor de pogingen om 'de eenvoudige schoonheid' van het christelijke geloof te 'ontkleden van allen zwierigen stelselpronk en kerklijke optooisels'; hieraan wilde hij zelf ook graag meewerken. Ypey meende echter wel dat het christelijk geloof in de 18de eeuw veel schade heeft ondervonden van atheïsme en deïsme.
- g. Beslist negatief was het oordeel van Ypey over het conventikelwezen, waarin oefenaars een belangrijke, maar oncontroleerbare rol speelden. Dezen werden afgeschilderd als

geestloze ijveraars, die graag hun gevoelig hart lieten spreken in plaats van hun gezond verstand. Tot een nauwkeurige analyse van de achtergronden van dit verschijnsel is Ypey niet gekomen; hij stond daar als liberale wetenschapper waarschijnlijk te ver van af. Men kan, samenvattend, stellen dat Ypey de kerkgeschiedenis beziet als cultuurgeschiedenis waarin het gaat om de verhoging van het beschavingspeil, waardoor de christelijke mens het doel bereikt om steeds dichterbij God te leven. Dat is de ware humanitas. Het geheel hiervan lijkt echter meer op een verworvenheid van het humanistisch georiënteerd Verlichtingsdenken, waarbij de opvoedingsidealen zich aanpassen aan de theologische inzichten ten aanzien van de menselijke deugd. In dit opzicht is Nederland sinds de 16de eeuw een van de meest vooruitstrevende staten geweest. De kerk der hervorming heeft - in de zienswijze van Ypey - de saamhorigheid versterkt door tolerantie naar binnen en tegenover dissenters buiten de erkende kerk. De nationale saamhorigheid in het na-Napoleontische tijdperk wordt met het aan de macht komen van koning Willem I algemeen gewenst en ze biedt daarmee ook garanties dat ons land een voorbeeldfunctie zal behouden. De religieuze verschillen zijn klein en de koning wil de oecumenische geest graag bevorderen. De consensus over een deugdzame burgerlijke samenleving is vrij groot. Een niet te voorzien probleem is echter de binding van die nationale consensus aan een bovenlaag van de bevolking. Wat gebeurt er als de onderlaag van de natie zich niet meer spiegelt aan de idealen van de bovenlaag?

Over de waarde van het systematisch nadenken over de Bijbel en het vaststellen van confessionele geschriften had Ypey zijn bedenkingen. Scholastieke denkkaders en het streven naar confessionalisering c.q. confessievorming waren volgens hem voor de kerk doodlopende wegen. De kerk moest blijven bij de eenvoud van de Bijbel.

Als hoofddoel van zijn onderwijs stelde Ypey daarom, dat hij 'zijne hoorders tot een vrij en onbekrompen onderzoek der godsdienstige waarheid uit den Bijbel' wilde opleiden. Als taak van de kerkhistoricus zag hij niets anders dan dat hij diende op te treden als vriend van de waarheid en als 'leermeester der zedelijkheid', die weet heeft van deugden die beloond worden en van ondeugden die bestraft worden. Daarin is Ypey een voorbeeld van een pragmatisch kerkhistoricus. Dat niet iedere christen-wetenschapper deze lijnen waardeerde wordt bewezen door het optreden van de Réveilman mr. C.M. van der Kemp die een 3-delig, goed gedocumenteerd polemis werk schreef tegen Ypey, onder de titel: *De eere der Nederlandsche Hervormde Kerk gehandhaafd tegen Ypey en Dermout* (1830-1833).

Drs. H. Veldman is kerkhistoricus en woont in Zuidhorn.

- 119 F. Sassen, *Geschiedenis van de wijsbegeerte in Nederland tot het einde der negentiende eeuw*, Amsterdam-Brussel 1959, 277.
- 120 I.J. Botke, "Der landhuishoudkunde een licht ontstoken". J.A. Uilkens en H.C. van Hall. In: G.A. van Gemert e.a. (red.), *'Om niet aan onwetendheid en barbarij te bezwijken'*. Groningse geleerden 1614-1989. Hilversum 1989, 111. Hier wordt ook verwezen naar de Nederlandse predikant J.F. Martinet die een veel gebruikte 'Katechismus der natuur' uitgaf.
- 121 L.D. Terlaak Poot in *Chr.Enc*, 5, 376; vgl. *The New Encyclopaedia Britannica*, vol. 9, 84, die Paley als theoloog neerzet als de man van 'het teleologisch argument voor het bestaan van God', ook wordt gewezen op de grote invloed van Paley op Charles Darwin.
- 122 *Almanak der Akademie van Groningen voor het jaar 1820*, 54.
- 123 Sassen, a.w., 293v; vgl. W. van Gorsel, Jacobus Johannes le Roy. In: K. Exalto c.s., *Zij die bleven. Schetsen over leven en werk van acht predikanten die niet met de Afscheiding meegingen*. Nijkerk 1981, 41-55 (waar overigens geen melding gemaakt wordt van het Kantianisme van Le Roy).
- 124 Over Tinga is geen biografie geschreven; over hem schreef J. van Sluis een lemma in het *BLGNP*, V.
- 125 Dat een theoloog anno 1799 in de Bataafse Republiek benoemd werd aan de filosofische faculteit hangt samen met de reorganisatie van het hoger onderwijs als gevolg van de Bataafse revolutie van 1795 en de daaruit voortvloeiende Staatsregeling van 1798, toen de scheiding van kerk en staat (al in 1796 besloten) zijn beslag kreeg. Theologische faculteiten waren formeel opgeheven, haar docenten kregen een plaats binnen de filosofische faculteit.
- 126 *Redevoering ten betoge* enz. Groningen 1807, 4,5.
- 127 J.B.F. Heerspink, *De Godgeleerdheid en hare beoefenaars aan de Hoogeschool te Groningen*. Deel 2, Groningen 1875, 147.
- 128 Joan Frederik van Oordt (1794-1852) rapporteerde op de Hervormde Synode van 1835 inzake de vraag om een andere verklaring over het gezag van de belijdenisgeschriften, zoals door meerdere orthodoxe voorgangers was gevraagd; hij adviseerde om zich van een nadere verklaring te onthouden; hij was wel voorstander van een 'vrije evangelieprediking'.
- 129 Over Ypey is geen biografie bekend; wel schreef J. Kamerling een oriënterend en inzicht gevend artikel in *NAKG*, LV (1975), 192-236 en eveneens een overzicht in *BLGNP*, II.
- 130 A.L. Molendijk, *'Een hoogst belangrijke wetenschap'. De beoefening van de Kerkgeschiedenis in Nederland in de negentiende eeuw*. Inaugurele rede. Groningen 2000.
- 131 Van Rooden laat zien dat P. Hofstede de Groot - een van de oprichters van de Groninger Richting - zich kerkhistorisch in soortgelijke nationalistische getinte bewoordingen uitdrukt als Ypey; daarmee lijkt een schakel te zijn blootgelegd tussen de Groningse theologen van 1820 en hun opvolgers die behoorden tot de Groninger Richting. P. van Rooden, *Religieuze regimes. Over godsdienst en maatschappij in Nederland, 1570-1990*. Amsterdam 1996, 159.

Het grensgebied van de kerk

Het voorbeeld is van Stefan Paas die de kerk vergelijkt met een doorvoerhaven':

"In de afgelopen twee eeuwen kwamen miljoenen immigranten naar de Verenigde Staten om daar hun geluk te zoeken. Voordat een groep nieuwe Amerikanen het 'beloofde land' mochten binnengaan, werden ze echter opgevangen op een klein eilandje voor de haven van New York: Ellis Island. Op dat eiland werden de immigranten medisch gekeurd en ontvingen zij een oriëntatie op hun nieuwe vaderland. Sommigen werden afgewezen, maar velen kregen hun paspoort voor Amerika, waar de mogelijkheden onbegrensd waren.

Zo zouden we de kerk kunnen zien: als een voorportaal van het Koninkrijk van God, waar toekomstige burgers van dat Koninkrijk worden opgevangen, onderwezen, gevoed, ontsmet en voorbereid. Sommigen zullen daarbij door de mand vallen, maar anderen zullen steeds meer naar Christus toe groeien en Hem gestalte laten aannemen in hun leven".

P.W. van de Kamp ■

Grensverkeer?

Paas gebruikt bovenstaand voorbeeld om te verduidelijken aan wat voor soort kerk hij denkt als het gaat om het opvangen en ontvangen van nieuwkomers. Hij schrijft daarover in hoofdstuk 9 van zijn boek *De werkers van het laatste uur*. Daar beantwoordt hij de vraag hoe we christen-zijn en kerk-zijn omschrijven en laat hij zien dat zulke omschrijvingen veelzeggend zijn voor onze visie op de grenzen van de kerk. De grenzen van de kerk zijn vloeiend wanneer er werkelijk een grensgebied is tussen kerk en wereld en er sprake is van uitwisseling tussen 'binnen' en 'buiten' - wanneer er allerlei verbindingen bestaan tussen enerzijds kerkmensen en anderzijds buitenstaanders, belangstellenden en zoekers. De grenzen van de kerk zijn afgebakend, wanneer de kerk niet of nauwelijks contacten heeft met de samenleving om haar heen en er weinig wisselwerking is met 'buiten' - wanneer de kerk weinig openheid en gastvrijheid laat zien aan de samenleving om haar heen. Hoe vloeiend of hoe afgebakend mogen de grenzen van de kerk zijn, juist met het oog op nieuwkomers of toetreders?

Een kerk voor toetreders

Paas is in zijn boek² op zoek naar een kerk die erin slaagt nieuwkomers te integreren in het gemeentelven en die aan deze mensen op die manier ruimte biedt om discipelen van Christus te worden. In zo'n kerk bestaat (a) "absolute duidelijkheid over de kernzaken van het christelijk geloof" en is er (b) "waardering voor verscheidenheid, individualiteit en een vloeiende overgang tussen 'binnen' en 'buiten'." Paas geeft aan dat het hem hierbij niet gaat om een theologische overgang, maar om een sociologische en organisatorische. Want: "Het is glashelder dat een mens gered is of niet, kind van God of niet. Daartussen bestaat geen vloeiende lijn. Maar, zoals wij allemaal weten, het is voor ons niet mogelijk om beslissend aan te geven wat iemand nu is. Tarwe en onkruid komen tegelijk op". Voor Paas is een kerk voor toetreders niet de polder van de keuzekerk en evenmin de delta van de volkskerk, maar het eiland van de voorportaal-kerk (kerk als doorvoerhaven). Voor de keuzekerk is typerend dat je ervoor moet kiezen (via doop en/of belijdenis of een bepaalde toewijdingsprocedure), waarbij er een duidelijk onderscheid is tussen 'binnen'

en 'buiten' en daarmee weinig ruimte voor verschillende gradaties van kerklidmaatschap. Voor de volkskerk is typerend dat je er lid van bent door geboorte en dat je 'in de kaartenbak blijft', ook al doe je nooit aan een gemeenteactiviteit mee. Paas zoekt als het ware een combinatie van de voordelen van de keuzekerk (duidelijkheid in theologisch en ethisch opzicht; sterk gemeenschapsgevoel) en de voordelen van de volkskerk (de geleidelijke overgang tussen kerk en wereld; meer dynamiek).³

tarwe en onkruid komen tegelijk op

Volgens Paas is het een praktijkgegeven dat de meeste kerken die erin slagen mensen goed te integreren, zich kenmerken door een vloeiend lidmaatschapsmodel. Er bestaat dan (al dan niet bewust gecreëerd) een 'grijs gebied': "het wordt min of meer geaccepteerd dat niet iedereen die meedoet aan gemeenteactiviteiten (...) de kerkdiensten bezoekt en dat niet iedereen die de diensten bezoekt, meedoet aan andere gemeenteactiviteiten". Daarbij is het niet zo dat dit verschijnsel als een ideaal wordt gezien, maar men zal mensen via de weg van geleidelijkheid stimuleren tot meer betrokkenheid. Is het niet zo dat in onze onvolmaakte en gebroken wereld ook de kerken onvolmaakt en gebroken zijn?

Anderzijds betekent dit dat de kerk haar pastorale en diaconale verantwoordelijkheid niet alleen betreft op haar leden. Ambtsdragers zijn ook verantwoordelijk voor verloren en verdwaalde schapen. Met andere woorden: de kerk is geen doel in zichzelf. De kerk is geen eindstation, maar zij is nog het beste te vergelijken met een doorvoerhaven.

Om de voorportaal-kerk goed te laten functioneren is een open structuur nodig, met verschillende gradaties van kerklidmaatschap. Maar tegelijkertijd zal het centrum voortdurend beklemtoond moeten worden: "een christen is iemand die zich overgeeft aan Jezus als Heer en God".⁴ Dat betekent dat we voortdurend nadruk moeten leggen op groei, levensheiliging en discipelschap.

De volkskerk voorbij?

Over de delta van de volkskerk gesproken: vanuit de volkskerk heeft ds. Piet de Jong (PKN-predikant in Rotterdam-Delfshaven) ook over het grensgebied van de kerk geschreven.⁵ Of liever gezegd: vanuit wat er is overgebleven van de volkskerk. Hij constateert dat "de tijd van de volkskerk in ons land vrijwel voorbij is". Met die tijd van de volkskerk bedoelt hij dat "men zich op hervormde wijze kerk voor iedereen wist". De Jong beschrijft dat de hervormde gemeente Delfshaven (het was 2002; nog geen PKN) een groot geografisch gebied omvat (ongeveer 75.000 mensen) met veel achterstandswijken, die alle typische problemen en verschijnselen van een oude stadswijk verto-

nen. De (kerkelijke) gemeente is inmiddels teruggelopen tot zo'n 6000 mensen, waarvan ongeveer driekwart als passief geregistreerd staat. Hierdoor dreigt het typische volkskerkkarakter van de gemeente te verdwijnen en op te schuiven richting een gemeente waarvoor mensen persoonlijk kiezen, zowel komend uit het aan de gemeente geografisch toegewezen gebied als van overal elders uit de stad. Vandaar de vraag van De Jong: "Wat kan 'kerk zijn voor iedereen' hier nog betekenen?"

De Jong wijst erop dat er in de loop van de eeuwen binnen de Nederlandse Hervormde Kerk nogal wat geschreven en gediscussieerd is over de kerk. Die discussie vond een voorlopig eindpunt in de Kerkorde-1951. Daarin presenteerde de Hervormde Kerk zich als "Christusbelijdende geloofsgemeenschap gesteld in de wereld om Gods beloften en geboden voor alle mensen te betuigen" (artikel VIII). Het woord 'volkskerk' werd vermeden, maar werd volgens De Jong wel bedoeld: "een kerk die met haar brede randen van gedoopten en geboortelieden kerk wilde zijn voor heel het volk en ten dienste van heel het volk".

wat komt er na de volkskerk?

Intussen is de kerk een minderheidskerk geworden, zo schrijft De Jong. En hij vervolgt: "We leven in een samenleving die voluit gekenmerkt wordt door pluralisme, fragmentarisering, secularisering en individualisering en daarbij in hoge mate ook multicultureel en multireligieus is geworden. De vraag is of bij zo'n getij niet afscheid genomen moet worden van het volkskerkideaal van 1951, waarbij men nog kon opereren vanuit een zekere invloedrijke positie, rekenen met een betrekkelijk grote schare gedoopten en leunen tegen een breed gedragen christelijk levensgevoel". Maar wat komt er na de volkskerk?

Kerktype á la de volkskerk

De Jong voelt zich gedrongen na te denken over een kerk- en gemeente-type, dat blijft sporen met gereformeerd/hervormd denken, past in onze tijd (minderheidskerk) en een voortzetting van de volkskerk zou kunnen zijn. Hij zou graag de sterke kanten van dit kerktype willen vasthouden: "(a) een kerk die op grond van het verbond van God om Christus' wil haar grenzen niet scherp wilde trekken, maar allen omsloot die zich op een of andere wijze met haar verbonden voelden; een kerk met kern, omtrek en randen, open naar buiten; (b) geen kerk van 'elk wat wils', die kritiekloos de cultuur volgde, maar een Christusbelijdende kerk; (c) een kerk die haar plaats wist midden in het volksleven en zich daarom als kerk met haar bijbels getuigenis voor het wel en wee van de samenleving mee verantwoordelijk voelde".

Via korte beschouwingen over het verbond, over gemeente en schare en over de gereformeerde traditie komt De Jong (concluderend) tot de volgende constanten voor gemeente-zijn: "(1) De kerk is van God (van Christus). Zij dankt haar ontstaan aan de kracht van Geest en Woord. Binnen dit krachtenveld is er roeping en verkiezing en is er een 'ware kerk'. (2) In wezen is zij één, in heel de geschiedenis van de mensheid. Daarbij gaat het om haar binnenkant: de gemeenschap van ware gelovigen. Die hebben ook een taak aan elkaar (...). (3) Er is ook een gemêleerde buitenkant van gedoopten en nog-niet-gelovigen, van huichelaars en afvalligen (...). (4) De vormgeving gaat met de tijd mee. Vanaf Abraham (of vanaf het paradijs) tot aan de gemeenten van Korinte en Rome en van vandaag. Dat betekent dat de vormgeving qua geur en kleur sterk mee bepaald wordt door de context".

Voorbij de volkskerk staat het volgende type kerk De Jong voor ogen: een principieel open en laagdrempelige gemeenschap met vloeiende grenzen, vervuld van (oud-hervormd) geduld, verlangen en verwachting, duidelijk in wat haar ten diepste in Jezus Christus beweegt en uitnodigend, betrokken en kritisch naar de samenleving.⁶

Enkele stellingen

Paas wil de duidelijkheid van de keuzekerk combineren met het brede grensgebied dat bij de volkskerk hoort. De Jong ziet zijn stadskerk opschuiven van volkskerk naar keuzekerk, maar hij wil de vloeiende grenzen van de volkskerk niet kwijt. Hun beschouwingen nodigen uit om mee te denken. Ik doe dat in de vorm van drie stellingen die ik kort toelicht.

Breed en gevarieerd grensgebied

Stelling-1: Een kerk die open en gastvrij wil zijn voor nieuwkomers, heeft een breed en gevarieerd grensgebied nodig.

Met een breed en gevarieerd grensgebied bedoel ik dat gemeenteleden allerlei contacten hebben met mensen in de samenleving. Dat zullen dan meestal contacten zijn in de samenleving van hun plaatselijke gemeente (hoewel zich in de laatste jaren wel een verschuiving voordoet richting contacten via internet). Contacten met buitenkerkelijken, zoekers, belangstellenden, mensen die vaak of minder vaak kerkdiensten bezoeken of meedoen aan andere activiteiten van de kerk.

In feite hoort zo'n breed en gevarieerd grensgebied bij een missionaire kerk. Zonder zo'n grensgebied is het niet goed mogelijk om open en gastvrij te zijn voor nieuwkomers. Ik kan vrij gemakkelijk instemmen met de bewering dat de kerk open en gastvrij moet zijn voor nieuwkomers. Maar hoe reëel is zo'n bewering als er feitelijk geen activiteiten van de kerk zijn waar rekening gehouden wordt met de aanwe-

zigheid van buitenkerkelijken of belangstellenden? De vraag is of een kerkelijke gemeente die zegt open en gastvrij te willen zijn voor nieuwkomers, dat daadwerkelijk waarmaakt in haar houding en activiteiten.

Veel gemeenteleden hebben allerlei contacten met mensen in de samenleving. Die contacten variëren van vluchtig tot redelijk intensief. Vooral meer intensieve contacten kunnen een missionaire 'kleur' krijgen wanneer ze gebruikt worden om het evangelie van Christus door te geven. Daarin kunnen gemeenteleden via gebed en onderlinge samenwerking gestimuleerd worden. Dat is de betekenis van een breed en gevarieerd grensgebied van de kerk.

Flexibele en laagdrempelige kerk

Stelling-2: Een kerk die open en gastvrij wil zijn voor nieuwkomers, heeft een manier van kerk-zijn nodig die ten opzichte van haar grensgebied flexibel en laagdrempelig is en Christus centraal stelt.

Flexibel wil zeggen dat de kerk er oog voor heeft dat zij zelf niet het eindstation voor haar leden is. Dat is het koninkrijk van God in zijn definitieve vorm. De kerk kan inderdaad als doorvoerhaven getypeerd worden. Het betekent ook dat de kerk er oog voor heeft dat haar leden zich in verschillende fasen van hun groeiproces bevinden. Wat de een wel kan, kan een ander nog niet. Flexibel staat tegenover statisch. Statisch wordt een kerk die beweert dat zij wel het eindstation is en dat er daarom maar één (vaste) manier van kerk-zijn is. Statisch is een kerk die denkt dat al haar leden hetzelfde niveau van geloofsleven (moeten) hebben. Laagdrempelig wil zeggen dat de kerk daadwerkelijk toegankelijk is voor zwakken, zoekers en zondaars. Voor niet-gelovigen en belangstellenden. Laagdrempelig betekent dat de kerk erover wil nadenken waar zij misschien onnodig hoge drempels heeft gelegd.

Christus centraal stellen betekent (kort gezegd) dat de kerk volstrekt duidelijk maakt dat het gaat om Christus. Aan haar eigen leden en aan mensen uit haar grensgebied laat de kerk steeds weer zien dat het erom gaat dat je naar Christus toe groeit. Dat de richting van je leven beslissend is: naar Christus toe of van Christus af.

Netwerkvorming met buitenstaanders

Stelling-3: Een kerk die open en gastvrij wil zijn voor nieuwkomers, heeft een structuur nodig die ten opzichte van haar grensgebied netwerkvorming met buitenstaanders mogelijk maakt.

Mensen ontwikkelen netwerken waarin ze met andere mensen in verbinding staan. Op zichzelf is dat geen nieuw verschijnsel. Maar wel nieuw is de werking van netwerken in de hui-

dige netwerksamenleving. Sommige mensen onderhouden een beter contact met een vakgenoot in Amerika dan met hun eigen buurvrouw. Door internet zijn netwerken meer functioneel, zelfsturend, tijdelijk en plaatsafhankelijk geworden. Bovendien is het zo dat in onze mobiele (stedelijke) netwerksamenleving mensen vaak slechts via één netwerk contact met elkaar hebben (zogenaamde enkelvoudige relatiepatronen). Dat betekent dat 'verbondenheid' (gemeenschap) vaak georganiseerd moet worden.

Voor de kerk betekent deze stand van zaken dat zij moet streven naar de vorming van netwerken (kleine groepen, studiegroepen, lotgenotengroepen) die ingezet kunnen worden om contacten te leggen met buitenstaanders. Dat kan wel betekenen dat deze mensen gedurende lange tijd deel uitmaken van een kleine groep (die verbonden is aan de kerk), maar niet of nog niet de kerkdiensten bezoeken.

Kortom: een breed en gevarieerd grensgebied van de kerk is nodig en waardevol met het oog op haar missionaire mogelijkheden. De grenzen van de kerk zijn vloeiend als het gaat om een flexibele en laagdrempelige benadering van belangstellenden en buitenkerkelijken. Die grenzen kunnen vloeiend zijn als tegelijkertijd

maar duidelijk is dat Christus centraal staat in de kerk.

Dr. P.W. van de Kamp is universitair docent aan de Theologische Universiteit te Kampen.

¹ Stefan Paas, *De werkers van het laatste uur. De inwijding van nieuwkomers in het christelijk geloof en in de christelijke gemeente*, (Boekencentrum) Zoetermeer 2003, 181. Vgl. mijn recensie van dit boek: *De Reformatie*, 79 (2003-2004) 450-452.

² Ik baseer dit gedeelte op Paas 2003, 180-181.

³ Zie Paas 2003, 176-178 en 178-179 over resp. keuzekerk en volkskerk.

⁴ Een verwijzing naar de omschrijving die Paas geeft van 'christen-zijn': Paas 2003, (169-176) 173

⁵ P.L. de Jong, *De volkskerk voorbij? Gemeente- en kerk zijn vandaag*, in: *Om de verstaanbaarheid. Over bijbel, geloof en kerk in een postmoderne samenleving* (W. Dekker/P.J. Visser, red.), (Boekencentrum) Zoetermeer 2002, 155-174.

⁶ Voor deze samenvattende typering voeg ik samen wat De Jong op twee bladzijden schrijft: De Jong 2002, 170, 171.

uit de kerken

Assen - Op 26 september was ds. K.J. Kapteyn 40 jaar predikant. Standplaatsen: Appingedam en Overschild (1965), Bunschoten-Spakenburg (1969), Pretoria (Zuid-Afrika, 1977), Kampen (1984) en Hoogeveen (1989). In 2002 volgde het emeritaat.

Groningen - Op 28 september was ds. J.W. Roosenbrand 25 jaar predikant. Standplaatsen: Deventer (1980), Rotterdam-Centrum (als evangelisatiepredikant voor Rijnmondgebied, 1983), Putten (1992) en Groningen-Oost (1997).

Harlingen - beroepen: ds. J.G. van der Hoeven te Groningen

Assen-Peelo - nieuw adres ds. L.E. Leefink: Noorderes 2, 9407 TH Assen, telefoon: 0592-345954

KERNREDACTIE:

Dr. E.A. de Boer,
Prof. Dr. B. Kamphuis

OVERIGE REDACTIELEDEN:

Drs. A.L. Th. de Bruijne, Drs. I.D. Haarsma,
Prof. Dr. G. Kwakkel, Drs. B. Luiten,
Drs. K. de Vries, J. Westert.

MEDEWERKERS:

J.J.D. Baas, Drs. E. Brink, J.M. de Jong,
Ds. G. Riemer, Dr. J. Smelik,
Drs. H. Veldman

BLADMANAGEMENT:

Mevrouw M.T. Kremer
Scholma Druk bv, Postbus 7
9780 AA Bedum, tel. 050 3013636

Alle stukken voor de redactie bij voorkeur per
E-mail: reformatie@scholma.nl, ingeval per
post via bovengenoemde postbus.
Uitgever: Print Media bv, Bedum

Technische realisatie:

Scholma Druk bv, Bedum

ADMINISTRATIE EN

ADVERTENTIES:

Scholma Druk, postbus 7,
9780 AA Bedum.
Telefoon: 050 - 3013636.
Fax: 050 - 3012732
(o.v.v. Reformatie).
E-mail: reformatie@scholma.nl
Aanlevering advertenties in overleg.
ING Bank: 66.30.92.620

ABONNEMENTSPRIJZEN:

€ 49,50 per jaar
studenten € 19,50;
buitenland € 109,00
- abonnementsjaar loopt van
1 januari t/m 31 december
- opzegging van het abonnement dient 1
maand voor aanvang van het nieuwe abon-

nementsjaar schriftelijk of per e-mail te
geschieden (voor 1 december)
Losse nummers € 1,50 (incl. porto).

De Reformatie is op Daisy cd-rom
verkrijgbaar bij de Chr. Blinden-
bibliotheek voor blinden en slecht-
zienden. Tel. (0341) 565477.

ADVERTENTIES (acquisitie en verkoop):

J. Hoogenboom, tel. 050-4091204,
fax 050-4091252
e-mail: info@hoogenboom-communicatie.nl
Prijs: € 0,45 per mm.
Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uit-
gever is het niet toegestaan artikelen uit dit
blad over te nemen.

Web: www.dereformatie.nl
ISSN 0165-5191

CGKv?

Realisme, optimisme, geloof

In Nader Bekeken van juli/augustus 2005 schrijft J.W. van der Jagt over de bespreking op de Generale Synode in Amersfoort over de relatie met de Christelijke Gereformeerde Kerken. Hij haalt aan uit verslagen in ND en RD dat in de bespreking Prof. Maris, voorzitter van de CGK-deputaten, slechts sprak over kleine stapjes in de goede richting, terwijl ik veel enthousiaster sprak namens de GKv-deputaten. Van der Jagt vraagt zich af of wij ons niet bewegen op doodlopend spoor. Hij vreest dat er nooit kerkelijke eenheid met de CGK zal komen, alle optimisme, inzet en goede bedoelingen ten spijt.

B. Kamphuis ■

Realisme

Nu is er inderdaad alle reden, niet zozeer tot pessimisme, als wel tot realisme als het gaat om deze contacten. Een nadeel van een krantenverslag is dat het een bepaald moment in een discussie eruit licht, zodat het geheel gemakkelijk uit het oog verloren kan worden. De discussie op de synode werd gevoerd naar aanleiding van het rapport van onze deputaten kerkelijke eenheid. In dat rapport is uitdrukkelijk teleurstelling verwoord over het feit dat de laatstgehouden CGK-synode het zogenaamde 'federatieve groeimodel' nog niet heeft ingevoerd.

Bij de presentatie van ons rapport aan het begin van de synode heb ik, als voorzitter van de sectie voor de samensprekingen met de CGK, ook de vragen aan orde gesteld die het trage tempo van de samensprekingen oproept. Wij beseffen als deputaten maar al te goed dat die vragen leven. Het is bepaald niet zo dat wij op een roze wolk leven, ver boven de realiteit van de kerken. Juist in ons werk krijgen wij maar al te vaak met de hardheid van die realiteit te maken. Wij hebben ook teleurstellende regionale ambtsdragersvergaderingen meegemaakt, waarin deelnemers van beide zijden elkaar niet wisten te bereiken. Wij krijgen brieven van kerkeraden die vastgelopen zijn in de samensprekingen, of die gemerkt hebben dat er zelfs geen begin mee viel te maken. Natuurlijk willen wij met die realiteit rekening houden.

Optimisme

Toch heb ik op een bepaald moment in de besprekingen op de synode inderdaad mij geroepen gevoeld de vele positieve ontwikkelingen te benadrukken. In de eerste ronde kwamen, zoals dat gaat in een eerste ronde, juist de kritische vragen naar voren: wordt er wel iets bereikt, worden wij niet aan het lijntje gehouden, heeft het allemaal wel zin? Logisch dat die vragen gesteld worden, maar ze roepen wel een bepaalde sfeer op, waartegen ik mij moest keren. Alsof we na vele jaren samensprekingen nog helemaal niets gevorderd zouden zijn.

Op dat moment heb ik laten zien dat er ook allerlei positieve ontwikkelingen zijn, die reden geven tot optimisme. Toen wij als wederzijdse deputaten een aantal jaren geleden begonnen met overleg met 'koploperkerken' (die ver gevorderd zijn in de onderlinge samenwerking) hadden wij aan een klein zaaltje genoeg. Nu hebben wij al moeten besluiten om tijdens die vergaderingen in kleinere groepen te gaan werken, omdat er teveel mensen zijn om plenair nog vruchtbaar te kunnen discussiëren. Landelijk gesproken lagen er allerlei kleine 'hobbels', van verschillen in liturgie, tot afwijkende teksten van de belijdenisgeschriften (bijvoorbeeld bij art. 9 en 36 NGB). In grote eensgezindheid zijn we inmiddels uit de meeste van die problemen gekomen. En om nog iets te noemen: de universiteiten in Apeldoorn en Kampen werken in toenemende mate samen.

We kunnen ons nauwelijks meer voorstellen dat er ooit een tijd is geweest waarin zelfs van contactoefening geen sprake was. Al die ontwikkelingen stemmen ons dankbaar en geven reden tot optimisme. Bij realiteitszin behoort ook dat dat op een gegeven moment benadrukt wordt.

Geloof

Maar er is meer. Van der Jagt en ik zijn beiden in onze kijk op de kerk leerlingen van K. Schilder. Als Schilder iets benadrukt heeft, dan is het dat de kerk een zaak van geloof is: "Ik gelóóf een heilige, algemene, christelijke kerk". Ook de eenheid van de kerk is een geloofszaak. Als onze Heiland bidt "Laat hen allen één zijn, Vader" (Joh. 17:21), dan geloven wij dat Hij verhoord wordt. De Vader verhoort zijn Zoon immers altijd (Joh. 11:42). Er is dus iets wat boven pessimisme, realisme en optimisme uitgaat. Dat is het geloof dat de Zoon van God zijn kerk vergadert in eenheid. Kerkelijke samensprekingen hebben alleen zin in dat geloof.

Ik weet dat Van der Jagt en ik die overtuiging delen. Daarom zou ik hem willen oproepen dat ook te laten doorklinken als hij in *Nader Bekeken* schrijft over de samensprekingen. Ook kerkelijke bergen kunnen in het geloof verzet worden.

Prof. dr. B. Kamphuis is hoogleraar systematische theologie aan de Theologische Universiteit te Kampen

Katholiek gereformeerd - dat willen we zijn!

synode impressies

‘Op de grens van kerk en secte’ heette het boek van de latere professor H.J. Schilder, waarmee hij vlak na de Vrijmaking uitvoerig aantoonde, waarom hij zich had vrijgemaakt van menselijke uitspraken die bindend aan ambtsdragers, kerkenraden en gelovigen werden opgelegd. Als je elkaar strakker bindt dan Gods Woord doet, ga je de grens over van kerk naar secte.

Ds. L.E. Leeftink ■

Hoe gaan we daar als gereformeerde kerken mee om? Want wij binden elkaar ook. Aan Gods Woord en de gereformeerde belijdenisgeschriften. Hoeveel christelijke ruimte gun je elkaar dan?

Bij drie van de laatste vier agenda-punten kwam dit item min of meer aan de orde. En in alle drie de gevallen wilde de synode vooral ‘katholiek gereformeerd’ zijn. Katholiek in de zin van: ruimhartig en onbekrompen.

Hulpbehoevende synodes?

Maar eerst Art. 11 KO. Daar gaat het over de plicht van kerkenraden om hun predikanten ‘naar behoren te onderhouden’. Als dat niet lukt, wordt een gemeente een hulpbehoevende kerk en kan zij een beroep op de classis doen. Helaas zijn zulke te kleine, hulpbehoevende kerken niet gelijkmatig verspreid over kerkelijk Nederland. Daardoor zijn er ook verschillende classes, die een beroep doen op hun provinciale synode. Zo draagt het kerkverband financieel bij om kleine kerken toch aan een eigen predikant te helpen.

Twee P.S.-en (Overijssel en Gelderland) wilden graag dat er een tijdelijk landelijk deputaatschap ad art. 11 KO zou komen. De synode zag de noodzaak in van landelijke afstemming. Daarom zal een deputaatschap de komende drie jaar in overleg met alle classicale en provinciale deputaten nagaan, of de noodzaak van een landelijke aanpak door bijna iedereen wordt onderschreven. Als dat zo is, komen er over drie jaar voorstellen voor een landelijke regeling.

Gasten aan het Avondmaal

Afgelopen zondag vierden wij voor het eerst het Avondmaal mee in onze nieuwe gemeente Assen - Peelo. Dat mocht, want we waren al met ‘een goede attestatie inzake leer en leven’ overkomen vanuit onze zusterkerk uit Nijmegen, zoals in art. 60 KO staat.

Maar wie mogen nog meer het Avondmaal meevieren?

Incidentele gasten uit andere GKV-gemeentes nemen doorgaans een avondmaalsbriefje mee. Die gewoonte stamt uit de tijd van de Doleantie en is ook gebaseerd op art. 60 KO.

In drie speciale gevallen mogen niet GKV-ers het Avondmaal meevieren: gelovigen in verpleeghuizen (G.S. 1920), asielzoekers (G.S. 2002) en leden van andere kerken die elkaar landelijk of plaatselijk wederzijds erkend hebben (G.S. 2005).

Maar hoe zit het met andere gelovigen die als gast in onze kerkdiensten aanwezig zijn? Mogen zij het Avondmaal ook meevieren als ze er om vragen?

Moet je dan met een beroep op art. 60 KO zeggen, dat het Avondmaal ‘for members only’ is, zoals in de kerkgeschiedenis wel vaker gepraktiseerd is? Of moet je zeggen dat art. 60 KO hier geen uitspraak over doet, en dat de plaatselijke kerk zelf verantwoordelijk is voor wie hij als gast aan het Avondmaal toelaat? De P.S. van Holland-Noord constateerde dat er in de breedte van onze kerken verlegenheid heerst over de reikwijdte van art. 60 KO. Om verwijdering tussen kerken te voorkomen en zo mogelijk elkaar verder te helpen, vroeg Holland-Noord aan de synode ‘de kerken te willen dienen met een nadere toelichting op of uit-

spraak over artikel 60 KO.’

Na een uitvoerige discussie kwam de synode tot het volgende antwoord (met 30 voor en 6 tegen):

Een kerkenraad kan iemand die lid is van een kerk waarmee geen zusterkerkrelatie bestaat als gast aan het avondmaal toelaten, wanneer de kerkenraad zich ervan overtuigd heeft dat betrokkene

- a. een aanvaardbare reden heeft het avondmaal in de desbetreffende gemeente te vieren en dat zijn deelname dienstbaar is aan de opbouw van het lichaam van Christus;
- b. in de eigen kerk tot het avondmaal is toegelaten, niet onder tucht staat, instemt met de gereformeerde belijdenis en godvrezend leeft, zoals bedoeld in art. 60 KO;
- c. met het oog op deelname aan het avondmaal bereid is zich te onderwerpen aan de onderlinge aansporing in de gemeente en aan het toezicht van de kerkenraad.

Een duidelijke uitspraak, die volgens mij recht doet aan de kop van dit verslag: ‘Katholiek gereformeerd - dat willen we zijn! De preses, ds. P.Niemeijer, sprak na deze uitspraak de volgende woorden: “De vraag die ons door de P.S. Holland-Noord werd voorgelegd, is actueel in menige kerk en classis op dit moment. Als wij in ons land slechts één kerk van de reformatie zouden kennen, zou het probleem amper bestaan. In deze kwestie worden we dus bepaald bij de gescheidenheid en verdeeldheid van gereformeerde belijders, die ons klein maakt. Daarbij zijn belangrijke vragen aan de orde als: hoe katholiek is de gereformeerde leer waaraan art. 60 KO de

toegang tot het avondmaal bindt; hoe honoreren we in een individualistische tijd de kerkelijke gemeenschap die aan het avondmaal zichtbaar wordt; hoe waken we voor ontheiliging van Gods verbond en het opwekken van Gods toorn over de hele gemeente; hoe geven we gestalte aan de gastvrijheid van onze Here Jezus Christus?"

En als antwoord op deze vragen sprak hij uit:

"In de kerkelijk gebroken situatie die wij kennen, wordt in ons antwoord gewezen op de criteria van art. 60 KO: instemming met de gereformeerde leer en een godvrezende wandel; er wordt bovendien expliciet aandacht gevraagd voor het aspect van de opbouw van de kerk (tegen individualisering).

Dat we een bepaling als art. 60 in onze KO hebben, maakt volgens de synode duidelijk dat de toegang een zaak is waarin we landelijk kaders stellen. Maar het gaat dan wel om 'kaders'. Geen uitgewerkte regels, maar ijkpunten/randvoorwaarden aan de hand waarvan kerkenraden in eigen verantwoordelijkheid een afweging hebben te maken. Geen kerkenraad kan worden gedwongen gasten te ontvangen zonder er zelf van overtuigd te zijn".

Zo legt de synode dit antwoord op het verzoek uit Holland-Noord in het midden van de kerken. Bij dit antwoord hoort ook een rapport van negen pagina's, waarin deze opvatting van de synode uitvoerig onderbouwd is. In de Acta zult u daarvan kennis kunnen nemen.

Een uitgestoken hand

Geheel op eigen initiatief besloot de synode een handreiking te doen naar de zogenaamde 'nieuwe vrijgemaakten'. Zij hebben zich na de synode van 2002 van ons afgescheiden. De synode was van oordeel, "dat het verdriet over de verbroken kerkelijke gemeenschap een reactie vergt waarin het verlangen tot herstel van de scheur op de basis van de Heilige Schrift en in gebondenheid aan de belijdenis van de kerk stem krijgt". Daarom werd bijna unaniem besloten om "een schriftelijk appèl te doen op de nieuw gevormde kerken, hun leden en hun synode om in de eenheid van het algemeen en ontwijfelbaar christelijk geloof te komen tot herstel van de verbroken gemeenschap". Slechts 2 synodeleden stemden tegen dit uitvoerige appèl met als belangrijkste reden,

dat het te vroeg komt en daarom nog te veel negatieve reacties zal oproepen bij de vertrokken broeders en zusters. Zij zagen liever een korte brief waarin we ons verdriet en onze onmacht verwoorden.

De inhoud van dit indringende appèl wordt via de website en later apart in de pers gepubliceerd en zal ook naar alle eigen kerkenraden gestuurd worden.

De tweede preses, ds. C. van den Berg, sprak na het vaststellen van dit appèl de volgende woorden:

"We hopen van harte dat God deze brief zegent. Wij kunnen onze woorden wikken en wegen. Wij kunnen nuanceringen aanbrengen en zorgvuldig onze woorden kiezen. Maar slechts Eén kan mensen raken en harten treffen. God geve een welwillend oor en een ontvankelijk hart bij het lezen van deze brief. Hij geve openheid voor een ontmoeting en een broederlijk gesprek. Moge de Geest hen en ons weer samenbrengen op één weg, in de eenheid van het ware geloof, bij Christus aan zijn tafel".

Kampen-Noord

Vanaf zaterdagmorgen vergaderde de synode achter gesloten deuren over de trieste scheuring in de gemeente van Kampen-Noord. Na een classisuitspraak dat de hele kerkenraad diende af te treden, gaf de meerderheid van de kerkenraad hieraan gehoor en ging de minderheid van de kerkenraad eigen diensten beleggen. Vorige week was hierover ook al een hele morgen gesproken. Deze keer werd de bespreking begonnen met het zingen van alle vier verzen van Gezang 285 uit het Liedboek: 'Geef vrede, Heer, geef vrede'.

Na opnieuw een lange bespreking kwam de synode 's middags tegen een uur of twee tot het volgende besluit, geheel in de lijn van het unanieme advies van Deputaten Appèlzaken:

De uitspraak van de classis Kampen dat alle toenmalige kerkenraadsleden van Kampen-Noord dienen terug te treden wordt bevestigd, doch uitsluitend als oordeel, niet als maatregel. De aanvaarding van dat oordeel door de (meerderheid van de) kerkenraad op 24 en 27 september 2004 heeft tot effectivering van dat oordeel geleid. De bij wijze van concretisering gegeven uitspraken ten aanzien van de feitelijke taakuit-

oefening van de predikant (prediking en catechese) worden bevestigd.

Dit besluit is nummer 11 van een hele serie besluiten over deze zaak. Samen met een korte toespraak van de preses is het te vinden op de website van onze kerken.

Met het zingen van Gezang 95 werd deze zaak afgesloten.

Ter vergadering was er veel waardering voor het werk van Deputaten Appèlzaken. Over vijf onderwerpen hebben zij de synode van advies gediend, waarvan de meeste achter gesloten deuren. Zij werden dan ook met algemene stemmen voor een nieuwe periode van drie jaren benoemd. Belangrijkste punt om te vermelden (zonder hiermee slappende honden wakker te willen maken!) is de bepaling, dat de termijn van appèl vastgesteld is op een periode van drie maanden na verzending van het besluit van de particuliere synode.

En nu ligt de bal waar die hoort

En toen was hele agenda van de synode afgehandeld. Vrijdag 7 oktober staat nog de slotzitting gepland. Terugkijkend wil ik eerst het complete secretariaat en het kostenrekeningpaar bedanken. Hun ondersteuning was fantastisch. De besluiten van deze synode gaan nu de kerken in. Net als de vorige keer is er een lijst gemaakt van onderwerpen die de plaatselijke kerken rechtstreeks raken. Daarmee kunnen de kerkenraden als eerste aan de slag.

De synode heeft gesproken, zeggen sommigen. Ik zou willen zeggen: de synode heeft geoordeeld. Nu is het woord aan de plaatselijke kerken. Daar klopt het hart van de gemeente van Christus. Een synode schept alleen maar desgevraagd helderheid en geeft de kaders aan. Geroepen door de kerken, geroepen door de Heer van de kerk - dat wel.

Mijn wens is, dat vanuit die positieve insteek met vertrouwen alles wat in Amersfoort de revue gepasseerd is, ontvangen, bestudeerd en nageleefd zal worden.

Ds. L.E. Leefink is (nog-niet-bevestigd) predikant van de Gereformeerde Kerk te Assen-Peelo en op dit moment verslaggever van de Generale Synode te Amersfoort

**ZORGVERZEKERING
VOOR KERKELIJKE
MEDEWERKERS OP KOMST**

KIJK voor info op
WWW.DONATUS.NL

Het Nederlandse zorgstelsel verandert per 1 januari 2006 ingrijpend. Donatus komt daarom binnenkort met een collectieve zorgverzekering voor alle kerkelijke medewerkers. Met een uitstekende dekking en een gunstige premie. Wij houden u op de hoogte!

Postbus 500, 5240 AM Rosmalen
tel. 073 - 5221700

donatus

Kerkgebouwen ook
beter verzekerd

Postbus 500, 5240 AM Rosmalen
info@donatus.nl www.donatus.nl
tel. 073 - 5221700

donatus

Vrijwilligers ook
beter verzekerd

Postbus 500, 5240 AM Rosmalen
info@donatus.nl www.donatus.nl
tel. 073 - 5221700

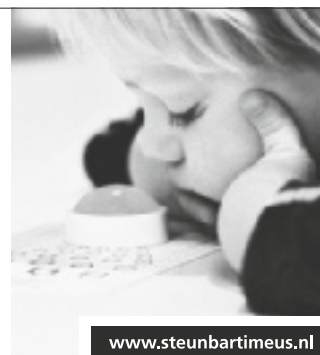
donatus

**wie
blind is
redt zich**

vaak prima met een

steuntje in de rug

Help mee via giro 400 40 40

www.steunbartimeus.nl

bartiméus
VERENIGING

Nederlands Dagblad

Akkoord valt goed in Kamer

buurtverders zijn tegen GEWELD!

voor

Hervormden

Nederlands Dagblad. De krant voor christenen.

Er is een krant die het dagelijkse nieuws brengt vanuit een breed christelijk perspectief. Dat is het Nederlands Dagblad. Dus niet alleen voor leden van de Protestantse Kerk, christelijk-gereformeerden of Nederlands-gereformeerden, maar ook voor u. Kijk op www.nd.nl voor meer informatie of voor een proefabonnement, of bel gratis met 0800-222 3333.